

VIRÁG RITA

A Magyar Könyvbarátok folyóirata, a Diárium

Az alábbiakban egy olyan 1926 és 1948 között fennállt, pártoló tagságon alapuló, könyvkiadással és -terjesztéssel foglalkozó társaságnak – a Könyvbarátok Szövetségének, későbbi nevén Magyar Könyvbarátoknak –, és folyóiratának – a *Diáriumnak* – a történetét szeretném bemutatni, amelyekre a magyar kiadás- és sajtótörténet eddig nem sok figyelmet fordított.

A Magyar Könyvbarátok létrehozását az Egyetemi Nyomda két világháború közötti kiadáspolitikájának köszönhetjük. A dualizmus kori visszafogottabb teljesítményt követően a húszas évek végétől az Egyetemi Nyomda könyvkiadói tevékenysége fellendült: miután 1926-ban egyesítették a tudományos könyvkiadás céljára létrehozott, Tudományos Társulatok Sajtóvállalata nevet viselő nyomdával, meglelte igazi helyét a magyar könyvpiacra – a tudományos könyvkiadásban. Olyan tudományos munkák kiadása fűződik ezekben az években az Egyetemi Nyomda nevéhez, mint a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt *Magyar Történet* vagy a harmincas években megjelentetett „Hungarológia” sorozat, amely többek között a nagyszerű *Magyar Néprajzot* is tartalmazta. Tovább folytatódott a sok évszázados hagyományra visszatekintő tankönyvkiadás, valamint saját könyvesboltot is nyitottak a Kossuth Lajos utcában. Emellett jelentős vállalkozásuk lett a Könyvbarátok Szövetsége, majd Magyar Könyvbarátok nevű igényes, szép könyveket kínáló társaság, amely 1926 tavaszán alakult.

I. A Magyar Könyvbarátok

A Könyvbarátok Szövetsége alapító igazgatótanácsának tagja volt például Gévay-Wolf Nándor az Egyetemi Nyomda igazgatótanácsának elnöke, a két alelnök Kornis Gyula és Horánszky Dezső, valamint Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Hóman Bálint történész.¹ A társaság igazgatói Jellen Gusztáv, Máté Károly és Thiering Richárd lettek, a kiadványokat Császár Elemér, Voinovich Géza, vala-

¹ IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*. Bp., Egyetemi Nyomda, 1927. 173. A Magyar Könyvbarátokról az Egyetemi Nyomda másik monográfiája csak említést tesz: KÁFER István: *Az Egyetemi Nyomda négy száz éve [1577–1977]*. Bp., Magyar Helikon, 1977. 200.

mint Máté Károly irodalomtörténészek szerkesztették. A Szövetség irodája az Egyetemi Nyomda Könyvesboltjában, a Kossuth u. 18. szám alatt volt.

A Könyvbarátok Szövetsége azt tekintette alapvető feladatának, hogy olcsón szép és értékes könyveket állítson elő és bocsásson a művelt és magát folyamatosan művelni kívánó olvasóközönség rendelkezésére.

„Az országvesztés utáni általános gazdasági leromlásban el kellett volna pusztulnia az igazán értékes magyar könyvnek, ha a kiadó nem talál módot a nehéz viszonyok közé jutott magyar értelmiség szellemi szükségleteinek kielégítésére. A semmiből kellett teremteni, a lehetetlent lehetővé tenni, hogy a ránk szakadt éjszakában ki ne aludjon az egyetlen, az utolsó mécses: a magyar szellemi élet világossága. Ezt a feladatot vállalták s oldották meg a MAGYAR KÖNYVBARÁTOK.”²

A Magyar Könyvbarátok „hármás épületét”³ a „Könyvbarátok Nagy Könyvei”, a „Könyvbarátok Kis Könyvei” és folyóirata, a *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*⁴ alkotta.

A Magyar Könyvbarátok a belépett tagoknak tagsági díj fejében évente négy kötetet postázott, a kereskedelmi árnál jóval olcsóbban. Ezek a művek tartalmilag változatosak, kiállításukban igényesek voltak. A könyvek az Egyetemi Nyomdában készültek, „Könyvbarátok Könyvei” elnevezés alatt. A vállalkozás keretében összesen 83 könyvet jelentettek meg, a legkülönbözőbb témakörökben: szépirodalmi, művészettörténeti, történettudományi, természettudományi, néprajzi, filozófiai és földrajzi munkákat egyaránt találunk közöttük. A „Könyvbarátok Könyvei” titulust 1933-ban változtatták „Könyvbarátok Nagy Könyvei” elnevezésre, mivel ekkor indult meg a társaság következő nagy vállalkozása „Könyvbarátok Kis Könyvei” néven, amellyel az ifjúságot célozták meg. Eme sorozat keretében 1933-tól 1942-ig évente négy – öt kötetet jelentettek meg. A kor gyakorlatától eltérően a szerkesztők nem különböztették meg „fiús” és „lányos” regényeket: „... igen hasznos, ha vice versa, fiúk és lányok, kölcsönösen megismerik az egységes világ, természet és történelemszemléletet. Sok tanulság kerekedik belőle a jövődöbéli harmónia számára.”⁵ Nemhiába tűzték ki az alapítók célul, hogy tartalmilag is igényes könyveket jelentetnek meg – mind a „Könyvbarátok Nagy Könyvei”, mind a „Könyvbarátok Kis Könyvei” a kor legkiválóbb íróinak, tudósainak, művészeinek munkái.

Az olvasótábor szerteágazó érdeklődésének kielégítésére már 1930-tól kezdve bevezették azt a lehetőséget, hogy az illetménykötetek helyett meghatározott körből más munkákat is lehetett választani. Hogy az esetleges cserebere ne okozzon kétséget a könyv szállításánál, a *Diárium* mindig három héttel a szállítás

² Diárium 1935. 1. sz. 25.

³ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 19.

⁴ *Diárium*. Könyvbarátok közlönye. Szerk. CZAKÓ Elemér, MÁTÉ Károly, KENYERES Imre. Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Megjelent 1931–1948. Közben az 1933. 3–4. számtól 1939. 3. számig *Magyar Könyvbarátok Diáriuma* címmel jelent meg.

⁵ Ua. 1933. 3–4. sz. 61.

előtt ismertette a következő tagilletményt, így az olvasónak volt lehetősége időben jelezni, ha más műre tartott igényt. A besorozott műveket főleg négy társaság kiadványai közül válogatták: az Egyetemi Nyomda nem-Könyvbarát kiadványaiból, valamint a Magyar Bibliofil Társaság, a Magyar Szemle Társaság és a Királyi Magyar Természettudományi Társulat kiadványaiból.

Mivel az eddigi kötelező 4 kötet kicserélhetővé vált, szükséges lett, hogy minden könyv mellett – úgy az ún. „illetménykötetek”, mint az ún. „besorozott könyvek” esetében – meghatározott pontszámok szerepeljenek.

Az éves előfizetési árért (ez 1942-ig 20 pengő, 1943-ban 24 pengő, 1944-ben 36 pengő) cserébe négy, összesen 50 pont értékű könyvet választhattak az olvasók. Ezek a kötetek a bolti árnál lényegesen olcsóbban kerültek az előfizetők tulajdonába, sok esetben akár a kereskedelmi ár feléért is. Emellett a tag tetszés szerint túl is léphette az 50 pontos keretet, és ez esetben más, meghatározott könyvekhez is kedvezményes áron jutott hozzá. A vásárlásnál ugyanis egy pont 50 fillért, majd 1937-től 40 fillért ért.

A háború után már csak 1947-ben és 1948-ban jelentek meg illetménykötetek. 1947-ben az előfizetési díj 48 forint lett, ami 120 pontot ért, és egy pontot ekkor is 40 fillérnek számoltak. Az összeget 1948-ban kénytelenek voltak 60 forintra emelni, de ennek ellensúlyozására a pontértéket is növelték 120-ról 150 pontra.

A tagság az előfizetőknek más szempontból is előnyös volt, mivel a Magyar Könyvbarátok a saját, illetve az Egyetemi Nyomda kiadványai mellett egyéb könyvek beszerzését is megkönnyítette azzal, hogy minden tagjának folyószámlát nyitott. Ennek terhére bármely kiadó bármely műve – akár hazai, akár külföldi – megvásárolható lett az Egyetemi Nyomda Könyvesboltján keresztül.

Új olvasók szerzésére rendszeresen hirdettek tagtoborzó akciókat is, amikor mind az új tagok, mind az újakat beszerző régiiek valamilyen kedvezményben részesültek. A leggyakoribb jutalmazási mód az ún. jóváírás volt, amikor bizonyos pontértékkel növelték az előfizető meglévő pontjainak számát.

A kezdeményezés kedvező visszhangra talált az ország lakosságának körében. Az alapítás évében, 1926-ban a legelső „könyvbarát” dr. Bárány Gerő kultuszminiszteri államtitkár volt, és a hatvanfős indulólétszámból⁶ 1926 decemberére 780 taggal, 1937 végére 8145, 1938 decemberére 9374, 1939 októberére 10 087 előfizetővel dicsekedhettek. Az évi párszáz fős növekedés után a nagy ugrás 1936 végére következett be, amikor mindössze egy év alatt 4778-ról 7922-re nőtt az előfizetők száma.⁷ 1941 augusztusában regisztrálták a 20 000. előfizetőt, aki jutalomként a Magyar Történet ötkötetes új kiadását kapta.⁸ Nyilván a terület-visszacsatolásoknak is köszönhetően, 1943-ban „soha nem látott hatalmas számban” indult meg a jelentkezés Könyvbarát-tagnak, és közülük is különös szeretettel köszöntötték azokat, akik a „Könyvbarátok Kis Könyvei” előfizetői táborából nőttek fel a Nagy Könyvekhez.

⁶ Ua. 1934. 3–4. sz. 67.

⁷ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 18–19.

⁸ Ua. 1941. 6. sz. hátsó borító

A tagok lakóhely szerinti megoszlásáról, társadalmi hovatartozásáról 1931 és 1934 között a Magyar Könyvbarátok lapjában közölt olvasói levelekből is tájékozódhatunk, ugyanis ezeket névvel, lakhellyel és legtöbbször foglalkozással közölték. A vizsgálódás során figyelembe kellett venni, hogy csak egy kis időintervallumot tudunk vizsgálni, ráadásul nem az összes levél került be a folyóiratba – ugyanakkor nem egyszer az is előfordult, hogy ugyanaz a levél több számban is megjelent. Ennek ellenére is megállapítható, hogy a legtöbb előfizető a középosztály tagja volt, ezen belül főleg városi, fővárosi tisztviselők, illetve értelmiségiek és szabadfoglalkozásúak képviseltették magukat.

A harmincas évek első felében jegyzőt, MÁV alkalmazottat, királyi táblabíró, főmérnököt, erdőmérnököt, bolttulajdonost, okleveles gazdát, malomtulajdonost, gépészmérnököt, könyvkereskedőt, rendőrfőkapitányt, gyógyszerészt, állatorvost, orvost, szíjgyártó-mestert, banktisztviselőt, magas rangú csendőrt és katonát, államtitkárt, volt minisztert, illetve tanítót, tanárt, óvónőt, ügyvédet, építészt, színművészt, festőművészt, lelkészt, magas rangú papot, újságíró és írók találunk a tagok között.

Csak 1939-ben két főherceg, öt miniszter, 14 főpap, 46 egyetemi tanár, 14 kúriai és 49 ítélőtáblai bírósági, 39 tábornok, az ország összes helyőrségi könyvtára, csaknem az összes egyetemi, főiskolai és középiskolai könyvtár, országgyűlési tagok, papok, tanárok, katonatisztek, orvosok, ügyvédek, mérnökök, tanítók, tisztviselők, diákok ezrei, valamint kereskedők és iparosok fizettek elő a Magyar Könyvbarátok könyveire.⁹

A *Diáriumban* közölt olvasói hozzászólások közül 276 levél mellett közölték a feladó lakóhelyét, ezek közül 88-at az akkori Budapesten adtak fel, 7-et a ma a fővároshoz tartozó településekről, és 153-at vidékről. Hét levél a Trianon előtti Magyarország területéről érkezett. 21-en külföldről írtak a Magyar Könyvbarátoknak: Ausztriából, Nagy – Britanniából, Németországból, Törökországból, Olaszországból, az USA-ból és Mexikóból. A Magyar Könyvbarátok kiadásában megjelent könyvek tehát messze földre eljutottak, 1939-ben csak az Európán kívüli világ 15 városába érkeztek meg:

„A Könyvbarátok illetménykötete tartja ébren a magyar műveltséget, a magyar egymáshoztartozást Sanghai drótsövénnyel körülzárt nemzetközi negyedében és a new-yorki felhőkarcolók között, az ausztráliai sivatag szélén és a Belga – Kongó öserdejében...”¹⁰ – olvashatjuk a *Diáriumban*.

A Magyar Könyvbarátok tagjaiban felmerült a személyes találkozás igénye is. Ezért 1940-től járta az országot a Magyar Könyvbarátok és a *Diárium* szerkesztő- és szerzőgárdája irodalmi esteket, könyvművészeti kiállításokat tartva. Állomáshelyeik Kassa, Pécs, Sopron, Budapest, Kolozsvár és Érsekújvár voltak. Az irodalmi est célját az egyik találkozó bevezető gondolataiban Máté Károly fogalmazta meg: „az irodalmi életnek egy régi formáját újítjuk föl, amikor nem az írás né-

⁹ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 19.

¹⁰ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 20.

maságával, hanem az élőszó közvetlen erejével keresünk kapcsolatot olvasóközöniségünkkel.”¹¹

A töretlen fejlődést a háború, az ország pusztulása szakította meg. 1946 végére konszolidálódtak annyira a viszonyok, hogy az illetménykötetek kiadásával foglalkozhattak, és a tagok száma újra növekedésnek indulhatott. A háború utáni demokratikus berendezkedésű Magyarországon a Magyar Könyvbarátok célkitűzése változatlan maradt: a gondosan kiállított, de olcsó könyvek megjelentetése. Az évi négy kötet kiadását 1947-től folytatták.

A tagok foglalkozási megoszlása a háború után módosult. 1948-ban két új, a háború előtti években még jelentéktelennek mondható csoport már 21%-át alkotta az előfizetőknek. Az egyik csoportba a munkások, iparosok, földművesek és altisztek tartoztak 8,8%-kal, míg az egyetemisták és középiskolások 12,2%-ban voltak jelen a Magyar Könyvbarátok soraiban. A fennmaradó 79%-on továbbra is a „hagyományos” előfizetők – a tisztviselők (35,5%), a pedagógusok (18,5%), a szabadfoglalkozású értelmiség (16%), a katonák és rendőrök (1,8%) és különböző intézmények (7,2%) osztoztak.¹²

1946-tól a könyvkiadás mellett megint valami újba fogtak a munkatársak. A Magyar Könyvbarátok tanácsadó órákat hirdetett, mert az olvasók körében felmerült az igény, hogy a megváltozott társadalmi berendezkedés közepette szakemberek segítsenek a különböző tudományterületek legfontosabb kiadványainak megismerésében. A tanácsadó órákon a legújabb könyveket is bemutatták.¹³ Alkalmanként pedig írói és művészi délutánokat is tartottak csütörtöki napokon.¹⁴

A vitadélutánok, irodalmi estek megrendezése mellett 1946 elején a Magyar Könyvbarátok műpártoló akciót is hirdetett. A társaságon belül olyan szervezet felállítására tett javaslatot, ami vállalta volna kiállítások szervezését, a kiemelkedő műalkotások megvételeit a Magyar Könyvbarátok számára, és ezeket meghatározott időközönként kisorsolta volna a tagok között. Ezzel támogatni akarták a magyar művészeket, és egyúttal nevelő hatást kívántak gyakorolni a magyar társadalomra.¹⁵

Ezek a kezdeményezések azonban 1947-re elhaltak. A társaság kiadói tevékenysége is egyre nehezebb helyzetbe került, és az Egyetemi Nyomda államosításával, 1948 végén meg is szűnt a Magyar Könyvbarátok intézménye.

II. A *Diárium* története

Az 1931 és 1948 között megjelent *Diárium* hírt adott a magyar könyvpiac újdonságairól, propagálta a Könyvbarátok Szövetsége és az Egyetemi Nyomda kiadványait, formálta a harmincas évek középosztályának olvasói ízlésvilágát. Fennál-

¹¹ Ua. 1941. 4. sz. 73.

¹² Ua. 1948. 3. sz. 65.

¹³ Ua. 1945. hátsó borító

¹⁴ Ua. 1946. január – március. hátsó borító

¹⁵ Ua. 1946. január – március. 61–62.

lásának 18 éve alatt sokat változott mind szerkezetileg, mind tartalmilag. Jelentősége abban rejlik, hogy mondhatni hiánytalanul megtaláljuk lapjain a két világháború közötti Magyarország fontosabb szépirodalmi és tudományos műveinek ismertetését – válogatott világirodalmi kitekintéssel –, emellett bepillantást nyerhetünk egy mai kifejezéssel „könyvklub”-nak nevezhető társaság életébe és a könyv-reklámozás akkori technikáiba.

A kezdet mindenestre szerény volt: a Könyvbarátok Szövetsége alapításától kezdve évente egy naptárt is küldött ingyen az előfizetőknek, *Diarium avagy előjegyzési naptár* néven, egészen 1931-ig. Ebben részletesen tájékoztatta előfizetőit az egyes illetménykötetekről és az irodalmi élet jeles eseményeiről is. A naptárt 1931-ben váltotta fel a folyóirat, amihez a Könyvbarát-tagok továbbra is ingyen jutottak, de amit nem csak az előfizetőknek szántak:

„Célja az, hogy minden magyar könyvgyűjtőt, tehát azokat is, akik a Könyvbarátok Szövetsége körén kívül, egyéniségüknek megfelelően maguk óhajtják könyvtárakat összeválogatni, megbízhatóan s tárgyilagosan tájékoztassa a hazai könyvkultúra s az irodalom eseményeiről és számot adjon emellett a külföld könyveiről is.”¹⁶

A folyóirat izléses köntösben jelent meg. Az Egyetemi Nyomda gondoskodott előállításáról, és jól olvasható betűkkel, szinte kizárólag fekete – fehér illusztrációkkal jelentette meg az egyes számokat. A címlapot a Magyar Könyvbarátok jelvényét is készítő Horváth Jenő festőművész tervezte. Az ő és Janovits István rajzait közölte rendszeresen a folyóirat, majd a háború után Köpeczi Bócz István néhány rajza, és 1948-ban Borsos Miklós egy rajza is megjelent a *Diáriumban*.

Megjelenési gyakorisága és címe többször változott. Az első nyolc évben évente nyolc számot jelentettek meg, sokszor dupla szám formájában, majd 1939-ben a papírkorlátozás miatt csak három szám és karácsonyi árjegyzék jelent meg. 1940-ben tízszer jelent meg, 1941 és 1944 között már havonta, minden hónap 10-én, mint „irodalmi és könyvészeti folyóirat” érkezett meg az előfizetők otthonába illetve az árusítóhelyekre. A háború után a havi rendszerességhez visszatérni már nem tudtak. 1945-ben egy szám, 1946-ban három szám jelent meg. 1947-ben négyszer, majd 1948-ban hatszor jelent meg a *Diarium*. A folyóirat kezdetben a *Diarium Könyvbarátok Közölnye*, 1933-tól a *Magyar Könyvbarátok Diariuma* címet viselte. 1940-től egyszerűen *Diarium* lett a folyóirat címe, és újra kezdték az évfolyamok számozását.

Elsőként Czakó Elemér (1876–1945) szerkesztette a *Diariumot*. Czakót könyvkiadóként és iparművészeti szakíróként tartják számon az irodalmi lexikonok. 1925 és 1934 között az Egyetemi Nyomda főigazgatójaként tevékenykedett. Egyebek mellett az Egyetemi Nyomda történetéről 1927-ben megjelent kötetet is ő szerkesztette. A *Diarium* alapcéljainak megfogalmazása, szerkezetének kialakítása az ő irányításával ment végbe.

A *Diarium* minden szám elején tanulmányokat, nagyobb lélegzetű könyvismertetéseket és szépirodalmat közölt. Ezek egyenként maximum 3–4 oldalt foglalt

¹⁶ Ua. 1931. 1–2. sz. hátsó borító

tak el egy – egy számban. A tanulmányok szerzői között a harmincas évek elején ott találjuk a *Diárium* vezető tisztviselőit – Czakó Elemért, az ifjúsági irodalomért felelős L. Újváry Lajost – és az Egyetemi Nyomdában dolgozó Lányi Ottót. Az ismert irodalmi személyiségek közül Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond és Herczeg Ferenc írásai gazdagították a lapot. A *Diárium* bibliográfusok, irodalomtörténészek és történészek – Sándor István, Kozocsa Sándor, Fitz József, Voinovich Géza, Szilágyi Sándor, Telliesniczky Mária, Gyallay Domokos, Bisztray Gyula, Kardos Tibor, Nagy Ferenc és Czakó Tibor – írásait is közölte.

Az első-második szám a következő – a folyóiratot többnyire végigkísérő és a későbbiekben ismertetett – rovatokat tartalmazta: Könyvek Szemléje, Ismertetések Ismertetője (később Kis Tükör), Hazai és Külföldi Tudósítások (később Találkozás) és Könyvújdonságok (később Mit üzen a könyvesbolt?).

A folyóirat – igazodva a Magyar Könyvbarátok célkitűzéseire – kezdettől fogva nagy hangsúlyt helyezett az ifjúsági irodalomra. Nemcsak a „Könyvbarátok Kis Könyvei”-t népszerűsítette, de 1935-től külön rovatban, az Ifjúsági Irodalomban ifjúsági könyvek kritikai ismertetésére is vállalkozott, és igényes tanulmányokat közölt az ifjúsági irodalom jelentőségéről, problémáiról.

A *Diárium* szerkesztését 1935-től Máté Károly (1896–1987) irodalom- és sajtótörténész vette át, aki felelős szerkesztői tisztségét a folyóirat megszűnéséig, 1948 végéig megtartotta. Közben 1934 és 1949 között az Egyetemi Nyomda irodalmi igazgatója is volt, ezt követően különböző kiadókban volt tisztviselő. 1962–1978-ig részt vett az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőségének munkájában.

Máté munkáját Kenyeres Imre (1911–1962) segédszerkesztő, majd szerkesztő segítette egészen 1948-ig, a lap megszűnéséig. 1935-ben mint a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetének tanársegédje került a *Diárium*hoz. Kenyeres író és irodalomtörténész volt, aki a Magyar Könyvbarátok folyóirata mellett 1937 és 1944 között az „Officina Képeskönyvek” és 1942–1943-ban a „Diárium Könyvtára” sorozatot is szerkesztette. Az ő munkájának köszönhetően vált az addig inkább csak könyvbemutatóra vállalkozó lap értékes szépirodalmi, és főleg kritikai folyóirattá.

Az addigi egy – két tanulmány helyett minden szám több nagy, szemleszerű cikket is tartalmazott. Ezekben az években irodalomról, nyelvészeti kérdésekről, történelemlről, képzőművészetről, néprajzról, filozófiáról, művészettörténetről, kiállításról, könyvnapról, könyvtörténetről olvashatunk a lapban.

Az irodalmi témájú tanulmányok írói 1940-ig Kozocsa Sándor irodalomtörténész, a Széchényi Könyvtár könyvtárosa, Nagy Zoltán költő, író, a *Nyugat* első nemzedékének tagja, Bóka László költő és irodalomtörténész, a *Nyugat* harmadik nemzedékének tagja, Hubay Miklós, Sztrókay Kálmán és Móricz Virág író, Wéger Imre, Mezey István, Haraszthy Gyula, Császár Elemér és Sándor István irodalomtörténész volt.

A néprajzi témájú cikkek Ortutay Gyula etnográfushoz, a Rádió néprajzi vezetőjéhez kapcsolhatók. A filozófiával kapcsolatos cikkek Faragó László filozófus, egyetemi tanársegéd, valamint Puskás Lajos és Kornis Gyula filozófiaprofesszor nevéhez fűződnek. Történelmi tárgyú írások Kardos Tibor egyetemi tanár, törté-

nész, Szende Zoltán történész és Rédey Tivadar irodalom- és színháztörténész tollából születtek. Művészetről Dercsényi Dezső művészettörténész, Angyal Endre, Ferenczy Valér író és festőművész és Pogány Ö. Gábor művészettörténész írt. Természetesen Máté Károly és Kenyeres Imre írásai is megjelentek.

Új rovatokkal is találkozhatunk: ekkor indult a – későbbiekben ismertetett – Könyv és könyvtár, a Külföldi Könyvespolc és az Írók és írások.

1939-ban papírhány miatt mindössze három szám és karácsonyi árjegyzék jelent meg, de a korábbi éveknek megfelelő formátumban és terjedelemben. A karácsonyi árjegyzék az Egyetemi Nyomda történetéről, nyomdaüzeméről nyújtott igen érzékletes leírást illusztrációkkal, fotókkal kísérvé. A szám röviden összefoglalta a Magyar Könyvbarátok tizenöt éves történetét is.

Itt jegyezném meg, hogy az Egyetemi Nyomdával való kapcsolat nem korlátozódott csupán a folyóirat kiadására, ennél sokkal jobban összefonódott a sorsuk. A folyóiratban ugyanis nemcsak a Magyar Könyvbarátok kiadványait, de az Egyetemi Nyomda számos kiadványát is erősen reklámozták – például a Nyomda könyvsorozatait, különösen a *Magyar Néprajz* köteteit –, de beszámoltak a kiadványait ért dicséretekről vagy bírálatokról, a nyomda kiállításairól, sőt még nyomdalátogatásokat is szerveztek a *Diárium* olvasóinak. Nem szabad azonban megfeledkezni a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda három tisztviselőjéről sem – Ackermann Imréről, Lándor Tivadarnéről és Lányi Ottóról –, akik írásaikkal gazdagították a folyóirat tartalmát.

A negyvenes évek elejére oly nagyszámú stabil olvasókör alakult ki a Magyar Könyvbarátok és ezzel együtt a *Diárium* körül, hogy 1940-től a lap havonkénti megjelentetésre is mertek vállalkozni. A havi megjelenés mellett ugyanakkor szűkült a nagyobb tanulmányok száma – számonként csak egy-kettőt találunk – és tartalmi megoszlása is, mert jobbára irodalmi, történelmi és könyvtörténeti témájú cikkek jelentek meg. A tanulmányok szerzői között új neveket találunk. Göbel József, Makay Gusztáv, Romhányi Gyula, Semetkay József, Sárkány József, Paku Imre, Kovalovszky Miklós, Király György, Martinkó András, Lukács Gáspár, Seres József, Meskó Barna, Forray Zelma, Thurzó Gábor, Devecseri Gábor és Takáts Gyula írásait közölte a *Diárium*.

Új rovatként megjelent a Színház, amelyben nemcsak színdarabokról, de alkalmanként filmekről is tájékoztattak. A *Diárium* a kulturális életben is hallatta hangját. Munkatársai nyílt levelet intéztek a Magyar Rádió Zenei Tanácsához, hogy legyen a műsorban napi fél óra népi zene a „főleg rossz, idegen muzsika” helyett.¹⁷

A háborús esztendőekben Kenyeres Imre újra megfogalmazta a folyóirat küldetését a *Diárium* munkatársaihoz intézett nyílt levelében: „... véglegesen meg kell fogalmaznom kis folyóiratunk eddig ki nem mondott célját. ... A cél világos: művelt Magyarország.”¹⁸ Ehhez a konkrét feladatokat is megfogalmazta a munkatársak számára: az ő feladatuk a bizonyítékokra épített, objektív kritika, a mozi

¹⁷ Ua. 1940. 2. sz. 25.

¹⁸ Ua. 1943. 9. sz. 196–197.

és rádió kérdéseinek megfogalmazása lesz, a szépirodalmi részben pedig tehetséges fiatalok novelláit, verseit kell közölni.

A fiatal tehetségek támogatása a gyakorlatban már a harmincas évek végétől megkezdődött: ekkortól dolgozott a *Diárium*nak Devecseri Gábor, Zelk Zoltán, 1940-től Mándy Iván és Weöres Sándor, 1942-től Örkény István és Vidor Miklós, 1943-tól Pilinszky János, akik főleg verseikkel, novelláikkal, műfordításaikkal színesítették a lapot.

A háború befejezése után a *Diárium* szerkesztője továbbra is Kenyeres Imre maradt. A folyóirat a lehetőségekhez mérten a korábbi számok felépítését követte, a rovatok nagyjából a régiék maradtak: tanulmányokat, könyvismertetések, szépirodalmat és színházi kritikát olvashatunk ezekben az években is.

1945 után versekkel vagy novellákkal gazdagította a *Diárium* tartalmát Bercezeli A. Károly, Takáts Gyula, Komjáthy Aladár, Gyárfás Miklós, Mándy Iván, Somlyó György, Tersánszky J. Jenő, Gellért Sándor, Újházy György, Darázs Endre, Weöres Sándor, Végh György, Bóka László, Berda József, Boross Sándor, Szabó Lőrinc, Vidor Miklós, Kormos István és Pilinszky János.

A tanulmányokat a háború utáni számokba Kenyeres Imre, Hamvas Béla, Kolozsvári Grandpierre Emil, Vajthó László, Karinthy Ferenc, K. Bolgár Ágnes, Meskó Barna, Kulcsár Adorján, Rónay György, Pálmai Kálmán, Lányi Ottó, Baránszky-Jób László, Kemény Katalin, Faragó László, Bardócz Árpád, Vajda Endre, Hubay Miklós, Báti László, Boda László, Bölöni György, Szabó Ede, Kovács Endre, Remenyik Zsigmond, Devecseri Gábor és Soós László írta. A tanulmányokban irodalomtudományi, történelmi, filozófiai és zenei kérdésekkel foglalkoztak.

A folyóirat szellemiségében a demokratikus fejlődés mellett állt ki, de a politikai körülményekhez igazodva már 1945-től megjelentek az orosz irodalmat ismerető cikkek, könyvkritikák, és egyes szerzőknél többször megjelent a szocialista realizmus fogalma is. Az 1947–1948-as év politikai eseményei a folyóirat egész hangvételén éreztették hatásukat. A folyóirat szerkesztője az 1948. 2. számban a *Diárium* megújulását hirdette meg olvasóiknak. Először is örömmel üdvözölte, hogy a Magyar Könyvbarátok előfizetői között – mint már szó volt róla – egyre nőtt a fizikai dolgozók száma.

„A Magyar Könyvbarátok a magyar szellemi élet jelentős testülete volt, azon leszünk, hogy ezt a szerepét a jövőben is betöltse, de nem becsukott kapuk mögött, hanem hivatástudatának nyílt megvallásával, mint népi demokráciánk egyik, alapvető jelentőségű könyv-szövetkezete.”¹⁹

A *Diárium* „önálló munkaversenye”²⁰ azt jelentette, hogy a kritikai rovat színvonalát akarták növelni, és hogy a nagyobb közleményeket még tágabb körből választva a legjobb szakemberek írják meg.

¹⁹ Ua. 1948. 2. sz. 33.

²⁰ Uo.

A *Diárium* megint kiállt az olcsó könyv mellett, de Kenyeres Imre a „közönségszolgálat” mélyebb jelentőségére is felhívta a figyelmet, amivel hű maradt a *Diárium* régi elveihez is. Jelenének könyvkiadásáról írva kritizálta azt a tendenciát, hogy az olvasóközönség igényeinek kielégítése pusztán kiszolgálás. A könyvkiadás nyújtson többet, mint amennyit az általános színvonal mutat, mert a műveltségi szint felemelésének előbbre valónak kell lennie, mint az üzleti érdekek – vallotta.²¹

Ezekben az években a *Diárium* korábbi széles körű tevékenységétől – mozgalmak indítása, író-olvasó találkozók szervezésében való részvétel – fokozatosan visszavonult. Egyik utolsó megmozdulásaként értékelhető az a legnagyobb könyvkiadók között 1948 nyarán végzett felmérés, amelyben a magyar könyvkiadás új feladatairól kérdeztek – mégpedig a kiadási programokról, az olcsó könyvek megteremtésének lehetőségéről, a munkások számára készülő könyvek szükségességéről, az olvasóközönség ízléséről és a „demokratikus magyar könyvkiadás” feladatairól.²²

A *Diárium* 1948. karácsonyi számában semmi nem utalt arra, hogy többé nem jelenik meg – pedig így történt: 1949 elején a több mint másfél évtizedet megélt, demokratikus szellemiségű lap engedélyét az Egyetemi Nyomda államosításával egyidejűleg vonták be.

III. A *Diárium* rovatai

Könyvek Szemléje. Az első-második számtól kezdődően a folyóirat megszűntéig megtalálhatjuk ezt a rovatot, amely a magyar könyvpiacra újonnan megjelent könyvek ismertetésével foglalkozott. Ezt tekinthetjük – a tanulmányok mellett – a *Diárium* leghangsúlyosabb részének, hiszen ezeken az oldalakon teljesültek igazán a lap indulásakor megfogalmazott célok. A rovatban a legújabb könyvek tárgyilagos bemutatására törekedtek, és nem értékelést, hanem ismertetést szándékoztak közölni – de jórészt mégiscsak kritikákat olvashatunk itt. A lehetőségekhez képest teljes körű tájékoztatást igyekeztek adni a magyar könyvpiacról, de néhány szempontból mégis szelektáltak. Nem ismertettek az „ízlés és morál alvilágából” érkező könyvet, sem egy már ismert mű új vagy olcsóbb kiadását. Kimaradtak olyan új munkák is, amelyekből a kiadók nem küldtek ismertetési példányt a szerkesztőségnek. Az Egyetemi Nyomda kiadványai természetesen nem maradtak ki. A külföldön, idegen nyelven megjelent könyvek bemutatását szintén hasonló elvek alapján végezték, de erősebben válogattak. A folyóirat megjelenésének 18 éve alatt összesen mintegy 2000 könyvkritikát olvashattak az érdeklődők a *Könyvek Szemléje* rovatban. Még a háború alatt sem szűkült le teljesen az ismertetett külföldi könyvek köre a tengelyhatalmak irodalmára: a bemutatott német és

²¹ Ua. 1948. 3. sz. 82–85.

²² Ua. 1948. 3. sz. 77–79.

olasz művek száma nagyjából megegyezett az angol és az amerikai szerzőségű könyvekével, sőt a francia könyvek száma meg is haladta azt. A rovat ismertetéseit a *Diárium* munkatársai és a Magyar Könyvbarátok szerzőgárdája írta.

Ha az ismertetett műveket műfajuk szerint csoportosítjuk, igen széles skála tárul szemünk elé: szépirodalom, irodalomtudomány, nyelvészet, történelem, művészet-történet, filozófia, vallási és egyháztörténeti munkák, pszichológia, pedagógia, mezőgazdaság, földrajz, szociológia, néprajz, politika, közgazdaság, természettudományok és alkalmazott tudományok, film, színház, zene, sport, ismeretterjesztő irodalom...

Nézzünk néhány példát! Az ismertetett szépirodalmi művek – regények, novellás- és verseskötetek, antológiák, drámák – száma 1931-től 1940 végéig 563 volt, ebből 106 külföldi szerző műve. Az ismertetett művek közül 22 az Egyetemi Nyomda kiadásában jelent meg. Magyarország háborús részvétele idején, az 1941 és 1944 közötti időszakban 425 szépirodalmi művet ismertettek, ebből 90 származott külföldi szerző tollából, és 15-öt adott ki az Egyetemi Nyomda. A háború után, a lap megszűnéséig 109 szépirodalmi könyv kritikája jelent meg. A művek között 36 külföldi, és 5 Egyetemi Nyomda kiadásában megjelent mű található. Irodalomtudományi és irodalomtörténeti könyvből a *Diárium* első évtizedében 102-t ismertettek, ezek közül 5 volt külföldi szerző munkája, és 11-et adott ki az Egyetemi Nyomda. A negyvenes években lényegesen csökkent az irodalomtudományi kritikák száma: összesen 30 művet ismertettek, amelyek közül négy az Egyetemi Nyomda kiadásában jelent meg, és három volt a fordításban megjelent munkák száma. A háború után tíz kritika jelent meg, ebből négy külföldi szerző művéről. Az Egyetemi Nyomda két irodalomtudományi művet jelentetett meg ebben az időben. Természettudományos könyveket – köztük a matematika, fizika, kémia, biológia, őslénytan, csillagászat és meteorológia tárgykörébe tartozókat – 40 esetben ismertettek a folyóirat megalakulásától 1940-ig. A könyvek közül 8 külföldi szerző munkája volt. Az ismertetett művek közül hármat az Egyetemi Nyomda jelentetett meg. A negyvenes években összesen 33 könyv, köztük 7 külföldi szerzőségű munka kritikája jelent meg. A harmincháromból két kötet az Egyetemi Nyomda kiadásában került a könyvesboltokba. A sort még hosszan lehetne folytatni...

Tallózás. Ezt a rovatot 1931-től 1944 végéig találhatjuk meg a *Diáriumban*. A legelső számban Hazai és külföldi tudósítások néven jelent meg, azután 1934-ig a *Körülnézés* nevet viselte.

Sokféle témában jelentek meg itt viszonylag hosszú, egy – két hasábos ismeretések. Általában valamilyen aktuális tudományos, kulturális eseményről tudósítottak, vagy ennek kapcsán rövid, de tudományos igényű áttekintést nyújtottak az adott témáról. Ennek megfelelően kiállításokról, tudományos egyesületi hírekről, új folyóiratok megjelenéséről, egy-egy író munkásságának összegzéséről olvashatunk a *Tallózásban*, de az is gyakran megtörtént, hogy egy adott témában megjelent könyveket gyűjtöttek össze és ismertettek.

Kis Tükör. A rovat 1934-ben indult, és a lap megszűnéséig szinte minden számban szerepelt. Előzményének tekinthető az 1931-től megjelenő Ismertetések Ismertetője valamint a Glossarium, majd az 1933. 3–4. számtól Szeljegyzetek nevet viselő rovat.

A Kis Tükör megjelenésének első éveiben egyrészt – az Ismertetések Ismertetője funkcióját átvéve – könyvekből, folyóiratokból idézett, de ez a feladatköre később elhalványult a könyvekről adott rövid ismertetések mellett. Az idézett folyóiratok között találjuk *A Reggel*, a *Magyar Szemle* és a *Magyar Statisztikai Szemle* című kiadványokat.

Az ismertetett könyvek esetében a hangsúly tényleg a bemutatáson, és nem a kritikán volt. Az ismertetések hossza is lényegesen rövidebb volt, mint a Könyvek Szemléje esetében. Ezeket a kis közleményeket néhány ritka kivételtől eltekintve nem is szignálták.

Külföldi Könyvespolc. A rovat célja válogatott külföldi könyvújdontságok bemutatása volt. 1936-tól 1940 végéig találhatjuk meg a lap hasábjain. A különböző témájú könyvek bibliográfiai adatai után rövid tartalmi ismertető következett. Eltérően a Könyvek Szemléjében közölt külföldi könyvek bemutatásától, ez nem kritikai céllal íródott. Ugyanakkor – mivel ez is válogatás volt –, eleve az igényesebb vagy valamiért érdeklődésre számítható könyveket tartalmazta. Az ismertetett művek többsége német nyelvű volt, a többi angol, francia és olasz. A rovat szerkesztője az Egyetemi Nyomda tisztviselője, Lányi Ottó volt.

Ifjúsági irodalom. Az 1934. évi 8. – Pro Juventute alcímmel megjelenő – szám után, amelyben kizárólag az ifjúsági irodalom helyzetével foglalkoztak, 1935-ben önálló rovatot hoztak létre e témában: „A komoly kritika eddig nem méltatta kellő figyelemre a gyermek olvasnivalóját. Új rovatunkkal helyrehozzuk ezt a mulasztást.”²³ – ígérte a *Diárium*. A rovat szerkesztője L. Újváry Lajos pedagógiai író lett.

Az Ifjúsági Irodalom szerkezetében a Könyvek Szemléjét követte: egy-egy könyv bibliográfiai leírása után az ismertetés következett – amit szintén inkább értékelésnek nevezhetünk. A szerkesztőség elsősorban a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom figyelését tűzte ki célul. A „Könyvbarátok Kis Könyvei” sorozat minden darabját ismertették. Az értékelések mindig megfogalmazták, hogy melyik korosztálynak ajánlják az adott művet.

1937-től a könyvismertetések mellett néhány nagyobb lélegzetű tanulmány is megjelent a rovatban. Ezek főleg L. Újváry Lajos tollából származtak. Írásai a harmincas évek ifjúsági irodalmának tendenciáira világítanak rá, mégpedig az első világháború, a szociális kérdések és a nemzedéki ellentétek megjelenési módjára.²⁴

²³ Ua. 1935. 1. sz. 26.

²⁴ Ua. 1937. 1–2. sz. 16–18., 3. sz. 53–54., 7–8. sz. 199–202., 1938. 1. sz. 42–44., 2.sz. 80–81.

1938-tól egyre ritkábban találjuk meg ezt a rovatot, sőt, 1940-ben, a *Diárium* havilappá alakulásával egyidejűleg teljesen meg is szűnt. Ezután ifjúsági könyvek ismertetésére csak alkalmanként került sor.

Könyv és Könyvtár. Ez a rovat 1936-ban jelent meg. Rendeltetése szerint „kis híreket” tartalmazott „a könyv nagy birodalmából”.²⁵ Összesen 22 rövid közlemény jelent itt meg. Tájékoztatót a nagyobb magyar könyvtárak legújabb beszerzéseiről, közölte a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének (MKLE) közérdekű közleményeit, és beszámolt könyvművészeti kiállításokról, a külföldi könyvtárosképzés helyzetéről.

Írók és írások. A rovat írók és műveik bemutatására vállalkozott egy-egy tanulmány keretében. 1936 és 1939 között olvashatjuk a folyóiratban, de talán folytatásának tekinthetjük az 1943 és 1944 folyamán megjelenő Magyar írók rovatot, amelynek keretében fiatal költők és írók bemutatására került sor.

Mit üzen a könyvesbolt? „Volt már nálunk könyvnezőben?” – kérdezik többször is a *Diárium* hasábjain. „Minden hazai és külföldi könyvújdonság rendelkezésére áll a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda könyvesboltjában.”²⁶

A rovat Könyvújdonságok néven már a *Diárium* első számától kezdve jelen volt. Olyan könyvek listáját tartalmazta, amelyek az Egyetemi Nyomda könyvesboltjában mind beszerezhetőek voltak. Rendszeresen közzétettek könyvnap, karácsonyi és nyári jegyzéket is a *Diárium*ban, és a nagy árleszállításokat is előre jelezték.

Színház. A könyvkritikák mellett 1940 és 1944 között színházi kritikák is megjelentek a *Diárium* hasábjain. A rovat vezetője Kenyeres Imre volt.

A rovatból képet kaphatunk a negyvenes évek budapesti színházainak műsoráról, a szereplő színészekről és a rendezőkről. A színházak közül a Nemzeti Színház, a Nemzeti Kamara Színház, a Vígszínház, a Magyar majd Új Magyar Színház, a Belvárosi Színház, a Pódium, a Madách Színház, az Andrássy Színház, a Pesti Színház és a Vidám Színház darabjairól olvashatunk kritikákat. Sőt, 1944-ben még egy nyári, szabadtéri színház (a Márkusparki Színház) műsoráról is hírt adtak. A háború után már csak alkalmanként került sor színdarabok elemzésére.

* * *

„A semmiből kellett teremteni, a lehetetlent lehetővé tenni, hogy a ránk szakadt éjszakában ki ne aludjon az egyetlen, az utolsó mécses: a magyar szellemi élet

²⁵ Ua. 1936. 1. sz. 21.

²⁶ Ua. 1936. 1–4. számhoz csatolt könyvjelzők

világossága.²⁷ – idézhetjük még egyszer, hogyan látták a műveltség terjesztésében játszott szerepüket a Magyar Könyvbarátok irányító tagjai. Lassan nyolcvan éve lesz, hogy a lelkes tudós emberek és közéleti szereplők igényes könyveket szerető olvasóközönset kezdtek toborozni. A könyvek mellett életre hívták a *Diáriumot* is, amely nagy segítséget nyújthat cikkeivel, könyvismertetéseivel és -kritikáival annak, aki a harmincas és negyvenes évek szellemi életéről, a magyar könyvpiacra megjelent művekről akar tájékozódni.

RITA VIRÁG

**La revue de 'Magyar Könyvbarátok' (Bibliophiles Hongrois),
le 'Diárium' (Diaire)**

La société nommée Association des Bibliophiles, plus tard Bibliophiles Hongrois, s'est formée en 1926. Elle offrait à ses membres des livres de valeur, à prix réduit, publiés par 'Egyetemi Nyomda' (Imprimerie de Université). Pour une somme fixe, l'association a publié quatre volumes par an, à prix beaucoup moins cher qu'en commerce ordinaire. Dans différents sujets, les livres ont été écrits par des célèbres savants de l'époque. La collection est parue sous la dénomination 'Könyvbarátok Nagy Könyvei' (Grands Livres de Bibliophiles). Une autre entreprise du mouvement a été destinée à la jeunesse: les volumes de la collection 'Könyvbarátok Kis Könyvei' (Petits Livres de Bibliophiles) sont parus à partir de 1933, quatre fois, plus tard cinq fois par an. La plupart des abonnés appartenait aux couches moyennes. L'association Bibliophiles Hongrois a fait paraître un magazine également, sous le titre *Diárium*. Sa tâche la plus importante était de faire connaître de manière critique les nouveaux volumes de valeur, parus sur le marché de livre hongrois, de faire la propagande aux livres de la société Bibliophiles Hongrois et de l'Imprimerie de l'Université, mais la revue s'est développée pendant les années en un organe de littérature et de critique considérable. Ses collaborateurs avaient également organisé des rencontres du public avec les auteurs, des expositions. Autant le mouvement que la revue ont survécu les épreuves de la deuxième guerre mondiale, mais en 1948, par la nationalisation de l'Imprimerie de l'Université, tous les deux ont été supprimés.

²⁷ Ua. 1935. 1. sz. 25.